

ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΟΓΙΜΟΝ

Ε. ΦΡΗΜΑΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΩΣ

ΤΟΥ

ΕΝ ΤΗ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΥΡΓΟΥ

ΥΠΟ

ΛΥΣΑΝΔΡΟΥ ΚΑΥΤΑΝΖΟΓΛΟΥ,

Ἀρχιτέκτονος, πρώην διευθυντοῦ τοῦ Πολυτεχνείου,

Ἀκαδημαϊκοῦ κατ' ἄξίαν ἐκ τῶν ἀλλοδαπῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς ἐν Ῥώμῃ καλλιτεχνικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Ἁγίου Λουκά, Ἀκαδημαϊκοῦ ἐπιτίμου τῶν ἐν Βοωνία καὶ Πάρμῃ καλλιτεχνικῶν Ἀκαδημιῶν, ἐταίρου τῆς ἐν Μεδιολάνοις Ἀκαδημίας τῶν καλῶν τεχνῶν, ἐταίρου ἀντεπιστέλλοντος τῆς ἐν Λονδίῳ Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τῶν Βρετανῶν ἀρχιτεκτόνων, τῆς τῶν ἐν Λισαβῶνι Αυστριακῶν πολιτικῶν ἀρχιτεκτόνων ἐταιρίας, τῆς ἐν Μαδρίτῃ τοῦ Ἁγίου Φερνάνδου Β' Ἀκαδημίας τῶν καλῶν τεχνῶν, καὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχαιολογικοῦ καθεδρόματος, κτλ. κτλ.

(ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ 5' τόμου τοῦ περιοδικοῦ Ἀθηναίου)

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

Παρά τὴν ὁδὸν Μουσῶν ἀριθ. 2.

1878.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΥΤΑΝΖΟΓΛΟΥ
ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ
ΚΟΛΛΟΔΙΟΝ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΤΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ

ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ

ΤΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ
ΚΟΛΛΟΔΙΟΝ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ
ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ
ΤΟΥ

(Επιτομή των Εργασμάτων)

ΔΙΚΤΥΟΝ

ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΤΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΟΓΙΜΟΝ

κ. Ε. ΦΡΗΜΑΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΕΛΑΦΙΣΕΩΣ

ΤΟΥ

ΕΝ ΤΗ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΥΡΓΟΥ

ΥΠΟ

ΑΥΣΑΝΑΡΟΥ ΚΑΥΤΑΝΖΟΓΛΟΥ,

Ἀρχιτέκτονος, πρώην διευθυντοῦ τοῦ Πολυτεχνείου,
Ἀκαδημαϊκοῦ κατ' ἄξίαν ἐκ τῶν ἀλλοδαπῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς ἐν Ῥώμῃ καλλιτεχνικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ, Ἀκαδημαϊκοῦ ἐπιτίμου τῶν ἐν Βοωνία καὶ Πάρμῃ καλλιτεχνικῶν Ἀκαδημιῶν, ἐταίρου τῆς ἐν Μεδιολάνοις Ἀκαδημίας τῶν καλῶν τεχνῶν, ἐταίρου ἀντεπιστέλλοντος τῆς ἐν Λονδίῳ Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τῶν Βρετανῶν ἀρχιτεκτόνων, τῆς τῶν ἐν Λισαβῶνι Λουσιτανῶν πολιτικῶν ἀρχιτεκτόνων ἐταιρίας, τῆς ἐν Μανδρίτῳ τοῦ Ἁγίου Φερνάνδου Β' Ἀκαδημίας τῶν καλῶν τεχνῶν, καὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχαιολογικοῦ καθιδρύματος,
κτλ. κτλ.

(ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Σ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ Ἀθηναίου)

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

Παρά τὴν ὁδὸν Μουσῶν ἀριθ. 2.

1878.

ИМПЕРАТОРСКОЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

ВОЕННО-МЕДИЦИНСКАЯ АКАДЕМИЯ

КАТЕДРА ИСТОРИИ

УЧЕБНИК

№ 1

ИСТОРИЯ ВОЕННО-МЕДИЦИНСКОЙ АКАДЕМИИ

История Военно-медицинской академии
с 1812 года
Лекция 1
История Военно-медицинской академии
с 1812 года

(Составитель: доктор медицины А. И. Мухоморов)

ЛЕКЦИИ

ПО ИСТОРИИ ВОЕННО-МЕДИЦИНСКОЙ АКАДЕМИИ

1870

АКАДЕМИЯ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΤΗ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΘΕΝΤΟΣ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΥΡΓΟΥ.

Πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ περιοδικοῦ Ἀθηναίου.

Ἐν Βιέννῃ, τῇ 15 Σεπτεμβρίου 1877.

Φίλε κύριε Εὐθ. Καστόρχη.

Ἀνέγνωσ βεβαίως ἐν τῇ Κλεισῇ τῆς 13/25 Αὐγούστου τρ. ἔ. τὸ ὑπὸ τοῦ κυρίου Ε. Φρῆμαν συντεταγμένον ἄρθρον, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηναίων, ἐν ᾧ οὐ σμικρὰ προστρίβεται μομφὴ εἰς τοὺς συντελέσαντας εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς τῶν Προφυλαίων διὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ μέγρου τοῦδε νομιζομένου φραγκικοῦ πύργου.

Ἄγνοῦ ἂν τις τῶν ἡμετέρων ἀνεδέχθη νὰ δικαιολογήσῃ τὴν κατεδάφισιν ταύτην ὡς ἀναγκαίαν καὶ καλῶς γενομένην καὶ ν' ἀποδείξῃ τῷ κ. Φρῆμαν, ὅτι ἐν πληρεστάτῃ τοῦ πράγματος ἀγνοία διατελῶν καταφέρεται πικρῶς κατὰ τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν.

Μακρὰν τῶν Ἀθηναίων εὐρισκόμενος τὸ θέρος τοῦτο καὶ ἐν Βιέννῃ διατρίβων, λαμβάνω ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ εἰρημένου ἄρθρου νὰ γνωστοποιήσω ἅς περὶ τῆς φραγκικῆς καταγωγῆς τοῦ κατεδαφισθέντος πύργου πρὸ ἐτῶν εἶχον ἐν νῷ ἀμφιβολίας. Τοῦτου λοιπὸν χάριν μᾶλλον καὶ οὐχὶ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν κατεδάφισιν τοῦ πύργου ἔγραψα τὴν ὡδὲ ἐπισυναπτομένην ἐπιστολιμαίαν διατριβήν· διότι πάντες ἀνεξαρτέως, ὡς γνωρίζεις, ἀπὸ τοῦ Leake οἱ ἐκ τῶν ἐσπερίων ἐπισκεφθέντες τὰς Ἀθήνας καὶ γράψαντες περὶ τοῦ εἰρημένου πύργου ἐθεώρησαν αὐτὸν φραγκικὸν ἔργον, ἐν οἷς συγκατελέχθη τελευταῖος καὶ ὁ

κ. Φρῆμαν, ἀναφέρων μάλιστα τὴν οἰκοδομὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς δούκας Ἀκκιαγιολίους (Acciajuoli).

Ἄλλ' αὐτὴ αὐτῆ, ἡ τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ κ. Φρῆμαν κατακρινόμενη κατεδάφισις τοῦ μνημείου τούτου, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον, νομίζω, εἰς ἀπόδειξιν ὅτι τοῦτο ἦτο ἔργον κακότεχνον, ἐν βίᾳ καὶ ἀπειροκαλίᾳ ὑπὸ τῶν Τούρκων κακοκτισθὲν πρὸς ἀπλῆν σκοπιάν, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ὑπ' ἐμοῦ φερομένων λόγων ἐν τῇ ἐπιστολιμαίᾳ ταύτῃ διατριβῇ πρὸς τὸν μεγάλτιμον κ. Φρῆμαν, ἣν παρακαλῶ νὰ δημοσιεύσητε εἰς ἓν τῶν προσεχῶν τευχῶν τοῦ Ἀθηναίου*). Ὁμολογῶ μὲ λύπην μου ὅτι ἀναγκάζομαι νὰ διαφωνήσω πρὸς τὸν ἀξιοσέβαστον παντὶ Ἑλληνι ἄνδρα διὰ τε τὴν ἀμφιλαφῆ αὐτοῦ παιδείαν καὶ διὰ τὰ ὑπὲρ Ἑλλάδος ἀγαθὰ αἰσθήματα. Πιστεύω ὅμως ὅτι οἱ λόγοι μου θέλουσι τύχει δικαίας ἐκτιμήσεως παρὰ τοῦ σοφοῦ αὐτοῦ φίλου τῆς ἀληθείας, ὡς προερχόμενοι ἐξ ἀγνοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἐπιστήμην.

Χάριν τῶν μὴ ἐχόντων πρόχειρον τὴν Κλειῶ ἀναγνωστῶν τοῦ Ἀθηναίου ἀντιγράφω ὧδε τὰ χωρία τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος διατριβῆς τοῦ κ. Φρῆμαν, εἰς ἃ ἀναφέρονται αἱ ἀντιρρήσεις μου.

ὑποσημειοῦμαι μετ' ἀγάπης καὶ τιμῆς

ὁ φίλος

Α. ΚΑΥΤΑΝΖΟΓΛΟΣ.

«Λατῖνος δούξ εἶχε μέγαρον ἐν τοῖς Προπυλαίοις τοῦ Περικλέους· Λατῖνος ἐπίσκοπος ἐξετόπισε τὴν ὀρθόδοξον λατρείαν τῶν ἡμερῶν τοῦ Βασιλείου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἦτο εἰσέτι ὁ

*) Ἡ διατριβὴ αὕτη ἐλήφθη πρὸ καιροῦ· ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀρχῆς ἦν τρεῖς τὸ περιοδικὸν τοῦτο, δημοσιεῖον ἐκάστην διατριβὴν καθ' ἣν χρονολογικὴν σειρὰν λαμβάνεται αὕτη, μόλις νῦν κατέστη δυνατὴ ἡ δημοσίευσις αὐτῆς. (Σημ. τῆς διευθύνσεως τοῦ Ἀθηναίου)

Παρθενών. . . . 'Αλλ' ἡ ἀκόλαστος βαρβαρότης τῆς κλασικῆς ἀποκλειστικότητος δὲν ἀνέχεται τὴν μνήμην οὐδὲ τὰ μνημεῖα τοιούτων ἡμερῶν. Χθὲς ἴστατο ὁ πύργος τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηναίων. Οἱ βαρεῖς ὄγκοι του καλῶς ἔθραυον τὰς ὀριζοντίους γραμμάς τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς· ἦτο ὅμως ὀψιγενέστερος· ἦτο βάρβαρος· δὲν ἀνῆκεν εἰς τὰς δύο ἢ τρεῖς πεφλημέναις περιόδους. . . . 'Ο κ. Μαχάφης, ὁ οὐδεμίαν ποιοῦμενος διάκρισιν τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου τῷ 1204 καὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηναίων τῷ 1687, ἐνόμισεν ὅτι ὁ Μοροζίνης ἔσχε καιρὸν νὰ κτίσῃ τὸν στερεὸν τοῦτον πύργον κατὰ τὰς ὀλίγας ἐβδομάδας τῆς κατοχῆς αὐτοῦ. . . .

«Τοιαύτης ἀκολάστου βαρβαρότητος αἴτιος ὑπάρχει ὁ κ. Σχλίεμαν» ἐπεθυμοῦμεν δὲ νὰ μάθωμεν καὶ τοὺς Ἑλληνας συνεργόχους του. Ὁ πύργος ἐξηφάνισται. Σπουδαιότατον μνημεῖον μιᾶς ἱστορικῆς τῶν Ἀθηναίων ἐποχῆς κατηδαφίσθη ἐπὶ τῇ ἀλλοκώτῃ προφάσει μήπως ὑποκάτωθεν αὐτοῦ εὑρεθῶσιν ἐπιγραφαί. Ἀλλὰ κατὰ βουλήν τῆς ὑστεροποίνου Νεμέσεως, ἀφ' οὗ ἐτελείωσαν τὴν καταστροφὴν οἱ ὀλετῆρες, δὲν ἀντημείφθησαν δι' εὐρέσεως νέων ἐπιγραφῶν. Οὐδὲν ἀφρονέστερον, οὐδὲν μᾶλλον ἀντικείμενον εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς φιλολογίας καὶ ἀρχαιολογίας ἢ τὸ ἀπαλεῖψαι οἰανδήποτε ἱστορικὴν ἐποχὴν. Καθ' ἡμᾶς, οὐ μόνον ὁ τοῦ δουκὸς πύργος, ἀλλὰ καὶ ὁ τουρκικὸς μιναρὲς ἔπρεπε νὰ διατηρηθῇ· διότι ὁ Παρθενών, ὁ πρῶνιν ναὸς τοῦ ἀρχαιοτάτου ἑλληνικοῦ θρησκευύματος καὶ δύο τύπων τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατέστη τελευταῖον τέμενος τουρκικόν. Πᾶν τέμενος ἔχει φυσικῶ τῷ λόγῳ καὶ τὸν μιναρὲν του. Τὸ κατώτερον μέρος του σώζεται ἐν εἰδει κλίμακος, τὸ ἀνώτερον ὅμως, ὕπερ ἦτο καὶ τὸ χαρακτηριστικόν, ἐγένετο ἄφαντον. . . . Ὅπωςδὴποτε θὰ ἐχαίρομεν βλέποντες καὶ τὸν μιναρὲν καὶ τὸν πύργον λαλοῦντας περὶ χρόνων παρωχημένων. Ἡ Ἑλλάς εἶναι ἐλευθέρη. Ἡ κυριαρχία Φράγκων

καὶ Τούρκων παρῆλθε· δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἐξαλειφθῶσιν τὰ μνη-
μεῖα τῆς Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας.

«Ὅπωςδὴποτε, ἄνδρες αὐτοκαλούμενοι λόγιοι δὲν πρέπει νὰ
συντελῶσιν εἰς τοιαῦτα ἔργα καταστροφῆς. Τὸ ὄνομα τοῦ Μορο-
ζίνη εἶναι παρ' ἀξίαν ἐπικατάρατον, διότι κατέστρεψε τὸν Παρ-
θενῶνα ἐν πολεμικῇ πράξει, ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτηρῇ. Βαρυτέρα
εὐθύνη ἀπόκειται εἰς τοὺς καταστρέψαντας ἐκ προμελέτης τὸν
πύργον τοῦ δουκός. Ἐπὶ τούτους κυρίως ἐφαρμόζεται ἡ τοῦ Βύ-
ρωνος ῥήτρα κατὰ τοῦ Ἡροστράτου καὶ τοῦ Ἑλγίνου.»

Ἐλλόγιμε κύριε Ε. Φρῆμαν.

Ἐν Βιέννῃ, τῇ 15 Σεπτεμβρίου 1877.

Μετὰ μεγάλου ἐνδιαφέροντος ἀνεγίνωσκον τὰς περὶ Ἑλλάδος
ὑψ' ὑμῶν γεγραμμένας ἐπιστολάς, ἐν αἷς οὐ μόνον ἡ ἱστορικὴ
δεινότης διαλάμπει, ἀλλὰ καὶ ὁ διακαὴς ὑμῶν ἀναφαίνεται ἔρως
πρὸς χώραν, ὅπου ὁ σπόρος τῆς τε ἐλευθερίας καὶ τῆς καλλιτε-
χνίας τοσοῦτον γενναίως καὶ ἀφθόνως τὸ πάλαι ἐκαρποφόρησε,
καὶ σήμερον ὁ νέος πολιτισμὸς τῶν καρπῶν αὐτοῦ ἀπολαύει.

Ἄλλὰ μετ' ἀπορίας εἶδον ἐν τῇ τελευταίῳ δημοσιευθείσῃ
Κλειοῦ τὴν ἀπὸ 13/25 παρελθόντος Αὐγούστου ἐπιστολὴν ὑμῶν
περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν μνημείων, ἧτις ἐξι-
στορεῖ καὶ περιγράφει τὰ ἱερὰ ἐν αὐτῇ λείψανα τῆς τέχνης μο-
νομερῶς, ὑπὸ μόνην ἱστορικὴν ἔποψιν, ἀδιαφοροῦσα ὅλως περὶ τῶν
παρὰ τῆς καλλιτεχνίας καὶ ἀρχαιολογίας δικαίων ἀπαιτήσεων,
συνισταμένων κυρίως εἰς τὴν δι' ἀνασκαφῆς ἀνεύρεσιν ἀρχαίων
μνημείων καὶ ἐκκαθάρσιν αὐτῶν δι' ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τοῦ
ὅλου χώρου τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐλυπήθην δὲ, ὅτι ἐν αὐτῇ κατα-
δικάζονται καὶ οἱ ἀναλαβόντες ἄλλοτε μετὰ πολλοῦ ζήλου τὴν
τῶν ἀπαιτήσεων τούτων ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν, καὶ καθάρισαντες

κατὰ πρῶτον τὸν Παρθενῶνα ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ ἰδρυθέντος τουρ-
κικοῦ τεμένους καὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος ὑψωθέντος
μιναρῆ, ὡς καὶ οἱ ἀνδρῶσαντες ἔπειτα τὸν ὑπὸ τουρκικῶν τειχι-
σμάτων κεχωσμένον χαρίεντα ναΐσκον τῆς ἀπτέρου Νίκης. Ὑμεῖς
δὲ, κύριε Φρῆμαν, ὡς φαίνεται, ἀδιαφοροῦντες περὶ τῶν διὰ τῆς
κατεδαφίσεως τῶν τουρκικῶν ἐπιπροσθέτων οἰκοδομῶν εὐρεθέν-
των ἀριστουργημάτων καὶ περὶ τῆς γενικῆς αὐτῶν ἀπόψεως μετὰ
τὴν ἐκκαθάρισιν, προπηλακίζετε διὰ τῆς ὑμετέρας ἐπιστολῆς καὶ
τοὺς ἐξακολουθοῦντας ἔτι τὸ αὐτὸ τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς Ἀκρο-
πόλεως ἔργον ἀπὸ τῶν ὀθνείων προσθηκῶν καὶ τοὺς κατεδαφι-
σαντας τὸν βαρβαρικὸν πύργον, τὸν συνήθως φραγκικῆς καταγωγῆς
πιστευόμενον, κατ' ἐμὲ δὲ μᾶλλον ἔργον τουρκικῆς ἐργασίας ὄντα.

Ἄπορεῖ τις τῷ ὄντι βλέπων ὅτι τοιοῦτο φαυλοῦργημα, ὡς
τέρας ἐπικαθήμενον ἐπὶ τὰ θαυμάσια Προπύλαια, ἔτυχε τηλικού-
του συνηγόρου!! ἐπὶ τὰ Προπύλαια, λέγομεν, ἅπερ ἡ ἀρχαιότης
πολυτρόπως ἐξύμνησε καὶ ἡ καλλιτεχνία τὴν σήμερον ὡς πρότυπον
ἐλληνικῆς εὐφυΐας ἀποκύημα θαυμάζει, διότι ὡς ἀρχιτεκτονικὸν
ἔργον θεωρεῖ ταῦτα ἀντίστοιχα πρὸς Ὀμηρικὸν ποίημα, συναρμῶ-
ζον ἐν ἑαυτῷ τὴν τε Δωρικὴν καὶ Ἰωνικὴν τάξιν μετ' ἐξαιρέτου
ἀρμονίας καὶ ἰδιορρύθμου συντάξεως, καὶ παριστᾶνον τὴν ὁμοού-
σιον δυάδα τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καταγωγῆς.

Εἶναι λοιπὸν δίκαιον οἱ μὲν συντελέσαντες εἰς τὴν ἐκκαθάρι-
σιν τοῦ εἰρημένου ἀριστουργήματος καὶ ἐξαλείψαντες τουρκικῆς
ἐποχῆς κακοτέχνημα, ὅπερ ἐπίεζε καὶ ἡλλοίου τὴν τε ἄμεσον
ὄψιν τῶν ὑποκειμένων Προπυλαίων καὶ τὴν γενικὴν ἀρμονίαν τοῦ
ὅλου πανοράματος τῆς Ἀκροπόλεως, νὰ καλῶνται παρ' ὑμῶν ὀλε-
τῆρες, ὁ δὲ κύριος Σχλίσμαν ὡς χορηγῆσας τὰ ἀπαιτούμενα εἰς
κατεδάφισιν χρήματα νὰ παραδίδωται εἰς τὰς ἀρὰς τοῦ πεπολι-
τισμένου κόσμου, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων συνεργατῶν νὰ
στιγματίζονται;

Μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν προσκαίρως διατρίβων ἐν Βιέννῃ, ἀνέγνω τὴν ὑμετέραν διατριβήν, ἐλλόγιμε κ. Φρῆμαν, καὶ σφόδρα λυπούμαι, ὅτι μὴ ἔχων πληρεξουσιότητα παρὰ τῶν συναδέλφων μου δὲν δύναμαι νὰ ἐκπληρώσω ὀλοσχερῶς τὴν ἐπιθυμίαν ὑμῶν, ὅπως καταστήσω ὑμῖν γνωστὰ τῶν ἀλειθῶν τὰ ὀνόματα. Ἀλλ' ὡς μέλος τῶν συμπραξάντων εἰς τὴν καθ' ὑμᾶς ἀκόλαστον ταύτην πράξιν, καὶ ἐπομένως συνένοχος, ἀναλαμβάνω προσωπικῶς τὸ ἀνῆκον ἐμοὶ μέρος τῆς εὐθύνης ἀπέναντι τοῦ φιλομούσου καὶ φιλοτέχνου κόσμου διὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ βαρβαρικοῦ ἐκείνου ὄγκου, ὅστις οὐ μόνον διέστρεψε τὸν ρυθμὸν τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Μνησικλέους, ἀλλὰ καὶ διετάρασσε τὴν ὅλην ὀπτικὴν ἀρμονίαν τὴν προϋπάρχουσαν μεταξὺ τῶν λοιπῶν διασωθέντων θαυμασίων ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἐρείπιων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, προσεξάρχοντος τοῦ Παρθενῶνος. Ἄν δὲ καλῶς ἢ κακῶς ἐγένετο ἡ ἀπάλειψις τοῦ πύργου καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀριστουργήματος, κρινέτωσαν οἱ φιλότεχνοι.

Καὶ πρῶτον μὲν λέγω, ὅτι ἀδίκως καταφέρεσθε κατὰ τοῦ κ. Σχλίεμαν, ὡς πρωταιτίου καθ' ὑμᾶς ἀκολάστου βαρβαρότητος διὰ τῆς τῶν χρημάτων χορηγήσεως. Διότι ἡ κατεδάφισις τοῦ πύργου πρὸ ἐτῶν ὑπῆρχεν ἐν τῇ συνειδήσει παντὸς φιλοκάλου ἀνδρὸς καὶ ἐραστοῦ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης, ἐπιθυμοῦντος τὴν διάσωσιν καὶ ἐκκαθάρισιν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ ἀριστουργήματος τῶν Προπυλαίων, πρὸς ἀνεύρσειν τῆς ἀρχικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ὅλης πρωτοτύπου καὶ ἰδιορρύθμου διαθέσεως τοῦ διαγράμματος αὐτοῦ.

Ἡ κατεδάφισις ἐνομιζέτο ἀναγκαία οὐχὶ μόνον πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν τῷ βαρβαρικῷ πύργῳ ἐντετειχισμένων δωρικῶν κίωνων, ἀλλὰ προσέτι καὶ ὅπως προληφθῇ ἡ ὀλοσχερῆς καταστροφὴ τοῦ μνημείου ἐκ τοῦ προφανοῦς κινδύνου ἀπὸ τοῦ ἐπιχειμένου ὄγκου, ὅστις ἀνίσως ἐπίεζεν αὐτὸ, ὡς ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τῶν ὑστε-

ρων. Ἐπειτα κακῶς ἐπληροφόρησαν ὑμᾶς ὅτι ἐν τῇ κατεδαφίσει οὐδὲν λόγου ἄξιον εὐρέθη, ἐφ' ᾧ καὶ χαίρετε ἐπιφωνοῦντες· «Οἱ ὀλετῆρες ἐπὶ τῇ ἀλλοκότῳ προφάσει μήπως κάτωθεν εὐρεθῶσιν ἐπιγραφαί, δὲν ἀντημειφθῆσαν δι' εὐρέσεως τῶν ἐπιγραφῶν κατὰ βούλησιν τῆς ὑστεροπολίτου Νεμέσεως»!

Πᾶν τοῦναντίον συνέβη, ἐλλόγιμε ἄνερ' καὶ ἐπιγραφαὶ εὐρέθησαν λόγου ἄξια, ὡς ἠδύνασθε ἀκριβέστερον νὰ πληροφορηθῆτε, καὶ ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια ἐκ τῶν Προπουλαίων ἀγνωστα μέχρι τοῦδε ἀνεκαλύφθησαν, οὔτε ὀλίγα οὔτε μικρᾶς ἀξίας, τινὰ δὲ καὶ πρωτοφανῆ διότι συμπληροῦσι τὴν δυσκολωτάτην καὶ προβληματικὴν ἐπισκευὴν καὶ ἀνόρθωσιν τοῦ πρωτοτύπου τούτου μοναδικοῦ μνημείου τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς παράδειγμα ἐκ τῶν πολλῶν ἀναφέρω τὴν κλεῖδα τοῦ ἀετώματος καὶ τῶν δύο γωνιαίων ἄκρων αὐτοῦ (*), ἔτι δὲ καὶ τεμάχια παραστατῶν, γείσων, κιονοκράνων, κ.λ.π. ἀνήκοντα εἰς τὰ Προπούλαια. Ἀλλὰ τὰ πολύτιμα ταῦτα τεμάχια ἀτάκτως κείμενα σήμερον πρὸς μεσημβρίαν τοῦ μνημείου δὲν παρέχουσιν ἀτυχῶς εἰς πάντα μὴ μεμυημένον τὴν ἀληθῆ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτῶν ἀξίας ἰδέαν· λυπηρὸν δὲ ὅτι τοῦτο συνέβη καὶ εἰς ὑμᾶς, κ. Φρῆμαν, ἐξωργισμένον μάλιστα ὄντα ἐπὶ τῇ ἀπαλείψει τοῦ βαρβαρικοῦ πύργου ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐδάφους τῆς Ἀκροπόλεως· συνέβη δηλαδὴ νὰ μὴ φανῶσιν ἀντιρροποῦντα πρὸς τὴν κατεδάφισιν. Ὡς τὰ εὐρεθέντα ταῦτα περισπούδαστα λείψανα, τὰ πρὸ αἰῶνων βαρβαρικῶς κατακερματισθέντα καὶ ὡς κοινοὶ λίθοι ἐντειχισθέντα ἐν τῷ πύργῳ, δυνάμενα νὰ συντελεσῶσιν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν ἐντελοῦς σχεδίου τῶν Προπουλαίων καὶ προσδιορίσωσιν ὀριστικώτερον καὶ τὴν χρονολογίαν τῆς κτίσεως αὐτοῦ

(*) Οἱ ἀκριβῶς καταμετρήσαντες τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως καλλιτέχναι Revett καὶ Stuart κατὰ τὸ 1764 καὶ ἐκδώσαντες τὸ πολύτιμον ἀρχιτεκτονικὸν σύγγραμμα αὐτῶν δὲν συμπεριέλαβον, μὴ ὄντα τότε ὁρατὰ καὶ γνωστὰ, τὰ ἀετώματα τῶν Προπουλαίων.

τοῦ τουρκικοῦ πύργου, ἐθεωρήθησαν ὕφ' ὑμῶν ἄσσημα καὶ περιττὰ ἀπέναντι τοῦ ἐκλείψαντος ἱστορικοῦ σημείου τῆς βαρβάρου κατοχῆς, ὡς νὰ μὴ ἴσκει ὑμῖν ἡ θλιβερὰ κατὰστασις τοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Μνησικλέους, καὶ ἡ θέα τῶν συντριμμάτων αὐτῶν εἰς μαρτυρίαν τῆς προὔπαρξάσης βαρβαρότητος τῶν διαφόρων κατακτητῶν! Ἐὰρ γε μία ἀπλῆ ἐξηγητικὴ ἐπιγραφή, ἀναφέρουσα τὴν αἰτίαν καὶ τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς τοῦ πύργου τούτου, ἀντίθετος πρὸς τὴν τοῦ Οὐρβανοῦ Η' Πάπα Ῥώμης(*), τὴν παρὰ τῆ θύρα ἐν τῷ προνάῳ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Πανθέου, ἣτις μαρτυρεῖ τὴν ἀπειροκαλίαν τοῦ Ποντίφηκος διὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ὀρειχαλκίνου ὀροφῆς ἐκ τοῦ Πανθέου(**), δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀρκούσα εἰς μαρτυρίαν τῆς ἀπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ ὄγκου ἀπελευθερώσεως τῶν Προφυλαίων; Ἦτο ἄρα γε ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ ἀποδεικνύηται ἡ προὔπαρξασα βάρβαρος ἐποχὴ καὶ νὰ ἐπικυρῶται διὰ τοῦ ἀτέχνου πύργου, ὅστις οὐδένα τεχνικὸν χαρακτῆρα παρίστανεν, οὐδεμίαν ὀριστικὴν χρονολογίαν εἶχεν, ἀλλ' ἐμαρτύρει μόνον τὴν κακοτεχνίαν καὶ βαρβαρότητα τῶν ἀνεγειράντων αὐτὸν πρὸς βλάβην τοῦ ὑποκειμένου ἀριστουργήματος τῆς ἑλληνικῆς τέχνης;

Οὐδεμία κατ' ἐμὲ ἀνάγκη τοιούτων ὀρατῶν κακοτέχνων ἔργων πρὸς πλειοτέραν βεβαίωσιν τῶν δεινοπαθημάτων τῆς δουλωθείσης ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν ἀριστουργημάτων

(*) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην βλέπε κατωτέρω ἐν σελ. 27.

(**) Τῷ 1632 Πάπας Οὐρβανὸς ὁ Η', ὁ Βαρβερίνης, ἀφῆρσε τὸν ὀρειχαλκὸν ἐκ τῆς ὀροφῆς τοῦ Πανθέου ἐν Ῥώμῃ, ζυγίζοντα 450,000 φούντια, ἤτοι ὀκιάδ. 196,875, τὸν ὅποιον ἀναλύσας κατεσκεύασε 110 πυροβόλα, καὶ διὰ τοῦ ἀριστοτέχνου Βερνίνου τοὺς τέσσαρας ἑλικοειδεῖς κίονας τοῦ μεγάλου θυσιαστηρίου ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου. Οἱ δ' ἀποδοκιμάσαντες τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ Πάπα ἐπέγραψαν ἐπὶ τοῦ Πασκουίνου τὸν στίχον τοῦτον·

Quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini.

Bl. Th. Csell-Fels Rom. Ital.

αὐτῆς πρὸς ἰκανοποίησιν ἱστορικοῦ αἰσθήματος καὶ ἀναπόλησιν τοῦ παρελθόντος βαρβαρισμοῦ. Τοιούτων ὀρατῶν σημείων ἀνάγκη ἔχει μόνον ὁ μονομερῶς ἀναδιφῶν καὶ ἐξετάζων τὰ πράγματα· διότι ὁ τοιοῦτος, ὑπ' ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸ προσφιλὲς αὐτῷ ἀντικείμενον ἀποβλέπων, εἰς τοῦτο μόνον προσηλοῦται καὶ τοῦτο μόνον θαυμάζει· ὡς ὁ ἐντομολόγος πρὸς τὰς κινήσεις καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ μικροσκοπικοῦ ἐντόμου ἐξίσταται, ὀλιγωρῶν τῆς κινήσεως καὶ τοῦ μεγαλείου τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ὁμολογῶ, κύριε Φρήμαν, τὴν λύπην μου οὐχὶ τοσοῦτον διὰ τὰς παρ' ὑμῶν μετὰ τοσαύτης πικρίας ἐκσφενδονισθείσας μομφὰς κατὰ τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν κατεδάφισιν ἔργου κακοτέχνου, ἐπιβλαβοῦς καὶ ἀβεβαίου ἐποχῆς, διότι ἀτυχῶς οἱ ἐκ δύσεως πνέοντες συνεχῶς ἄνεμοι συνεπάγουσι καὶ οὐκ ὀλίγας χολερικὰς πνοὰς κατὰ τῆς δυστήνου μικρᾶς Ἑλλάδος, ἃς μετ' ἄκρας ὑπομονῆς φέρει αὕτη, ὅσον διότι διὰ τῆς ὑμετέρας ἱστορικῆς βαρύτητος κατατάσσεται ὁ πύργος οὗτος εἰς τὴν φραγκικὴν ἐποχὴν, καὶ βεβαιοῦται ὅτι ἐν τῇ κατεδάφισι αὐτοῦ δὲν εὐρέθησαν ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Τῆς ἐποχῆς τῆς κτίσεως τοῦ πύργου ἀβεβαίος εἶναι κατ' ἐμὲ ἢ χρονολογία· διότι οὐδὲν τεκμήριον σαφὲς εὐρέθη πρὸς δήλωσιν αὐτῆς, οὔτε ἐπιγραφή, οὔτε ἀνάγλυφον, οὔτε οἰκόσημον φραγκικὸν, οὔτε ὁ ἀπλοῦς συνήθης φραγκικὸς σταυρὸς, οὔτε μαρτυρία τις ἔγγραφος, ὅσον γνωρίζομεν, ἀλλὰ εἰκασίαι μόνον ὑπάρχουσιν· εἰκασίαι δὲ καὶ ὑποθέσεις εἶναι ἐλεύθεραι εἰς πάντας. Ἡμεῖς μετὰ τινος πιθανότητος, στηριζομένης ἐπὶ τοὺς ἐξῆς λόγους, λέγομεν ὅτι ὁ πύργος οὗτος εἶναι οὐχὶ φραγκικὸς, ἀλλὰ τουρκικὸς, κτισθεὶς περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὡς σκοπιὰ. Τοιοῦτοι δὲ πύργοι φαίνονται ἐν φρουρίαις τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν καὶ ἀλλαχοῦ, μάλιστα δὲ ἐν ταῖς τετειχισμέναις παρ' ἡμῖν μοναῖς, πρὸς κατόπτευσιν τῶν ἐπερχομένων ληστῶν καὶ πειρατῶν.

Ἐπιπέδιον δὲ πύργου δὲν ἦτο φραγκικὸν οἰκοδόμημα, ἀνήκων εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Ἀκκιαγύλου, πιθανοποιεῖται ἐκ τῶν ἐπομένων· Α' τὸ οἰκοδόμημα τοῦ παλατίου ἔκειτο ἐπὶ χώρου μεταξὺ τῆς βορείου πλευρᾶς τῶν Προπυλαίων καὶ τῆς ἀνατολικῆς τῆς Πινακοθήκης, ὅπου ὁ χώρος ἦτο ἱκανῶς εὐρύς καὶ ἀρμόδιος πρὸς ἔγερσιν παλατίου, ἐφ' οὗ ἐσώζοντο καὶ τὰ ἐρείπια αὐτοῦ, κεχωρισμένα ἀπὸ τοῦ πύργου διὰ τοῦ ὑποστύλου τῶν Προπυλαίων. Ὡστε ὁ πύργος οὐδεμίαν κοινωνίαν εἶχε πρὸς τὸ παλάτιον, ἀλλ' ἦτο μεμονωμένος οὕτως εἰπεῖν.

Β' ἂν ἀνήκεν εἰς τὸ παλάτιον, ἔδει πρὸ πάντων νὰ συγκοινωνῇ μετ' αὐτοῦ διὰ θύρας, ἐχούσης ἀνοιγμὰ πρὸς βορρᾶν, οἷαν οὐδέποτε εἶχε. Προσέτι ἡ συγκοινωνία ἤθελε διακόπτεσθαι ἐκ τῆς μεταξὺ διόδου τῶν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων· ἐπομένως ἡ συνέχεια μεταξὺ τοῦ πύργου καὶ τοῦ παλατίου ὑπῆρχε διακεκομμένη.

Θύραν δὲ εἶχεν ἰσόγειον μίαν, κειμένην πρὸς δυσμὰς, καὶ μάλιστα ἀπέναντι τοῦ ναΐσκου τῆς ἀπτέρου Νίκης, ὅπου εἶχε κατασκευασθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μοροζίνη προμαχῶν πυροβολοστασίου· ὥστε ἡ θύρα δὲν συνεκινῶναι μετὰ τοῦ παλατίου, ἀλλὰ μετὰ τοῦ προμαχῶνος.

Ἄν δὲ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ πύργος ἐδύνατο νὰ συγκοινωνῇ μετὰ τοῦ παλατίου ἄνωθεν τῆς ὀροφῆς τῶν Προπυλαίων, τότε ἔδει ἡ ἀρκτική πλευρὰ τοῦ πύργου νὰ ἔχῃ ἐξοχὰς τινὰς ἀνωμάλους, ὡς λείψανα μαρτυροῦντα τὸν προϋπάρχοντα σύνδεσμον, καὶ νὰ σώζονται τὰ ἴχνη τῆς προσαρτήσεως, ἐνῶ ἀπεναντίας καὶ ἡ πλευρὰ αὕτη ἦτο λεία καὶ ὁμαλὴ καὶ ὁμοία πρὸς τὰς ἄλλας τρεῖς, καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀρκτικήν ὑπῆρχε καὶ θέσις μικρὰ πρὸς ἀφῶδυσιν. Ὁ Γάλλος Buchon, ὡς μεσαιωνοδίφης, αὐτὸς κυρίως ἐπεσφράγισε τὴν τοῦ πύργου φραγκικὴν καταγωγὴν, εἰπὼν ὅτι ὁ πύργος ἀνήκεν εἰς τὸ δουρικὸν παλάτιον. «Οὗτος ὁ πύργος,

» λέγει (*), λείψανον τοῦ παλατίου τῶν δουκῶν ὧν, κτισθεὶς ἐπὶ τῆς
 » Ἀκροπόλεως, περιλαμβάνει τὰ Προπύλαια καὶ προεκτείνεται
 » ὑπεράνω τῆς ἐπιχαρίτου Πινακοθήκης, μετασχηματισθείσης κατὰ
 » τὸν II' αἰῶνα εἰς παρεκκλήσιον. . . . Ἐξῶθεν πρὸς τὴν πόλιν
 » φαίνονται τὰ οἰκόσημα τῶν γάλλων αὐτοκρατόρων τῆς Κων-
 » σταντινουπόλεως, ἀνωτέρων κυρίων τοῦ Δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν
 » καὶ τῆς ἡγεμονείας τοῦ Μωρέως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξηρτάτο ὡς
 » πρώτη Βαρωνία. Βαδίζων τις πρὸς τὰς πλευρὰς τῶν Προπυ-
 » λαίων μέχρις ὀπισθεν τῆς Πινακοθήκης, παρατηρεῖ τὰ ἐρεί-
 » πια τῶν δουκικῶν δωματίων ἀπάντων κατεστραμμένων σή-
 » μερον· σώζονται δὲ αἱ θύραι, ἐφ' ὧν ὑπάρχουσι τὰ αὐτο-
 » κρατορικά οἰκόσημα, ὁ σταυρὸς (perlée et fleuronée) καὶ οἱ
 » θυρεοὶ τῶν Veille-Hardoin, ἡγεμόνων τῆς Πελοποννήσου καὶ
 » τῶν des la Roche κυρίων, ἔπειτα δὲ δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν
 » καὶ Θηβῶν. . . . Τοῦτο τὸ παλάτιον φαίνεται παρεκτεινόμε-
 » νον μέχρι τοῦ Ἐρεχθείου».

Λοιπὸν, ἂν ἀληθῶς καὶ ὁ πύργος ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Φράγκων,
 δὲν ἔπρεπε καὶ οὗτος νὰ ἔχη σημείον τι γλυπτὸν ἢ σύμβολον
 δεικνύον τὴν καταγωγὴν του; Ἡ ἔλλειψις γλυπτοῦ σήματος αὐτῆ
 καὶ μόνη δεικνύει φανερῶς τὴν τουρκικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν, ὡς
 ἀπαγορευομένων τῶν γλυπτῶν ὑπὸ τῆς Μωαμεθανικῆς θρησκείας.
 Προσέτι ἀπεδείχθη ὅτι ὁ πύργος ἦτο ὀλοσχερῶς χωρισμένος ἐκ
 τοῦ πρὸς βορρᾶν κειμένου παλατίου, διὰ τοῦτο καὶ ἄχρηστος
 πρὸς καταφύγιον τῶν δουκῶν ἐν καιρῷ κινδύνου.

Καθ' ἡμᾶς ὁ πύργος ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ τὴν συμ-
 βάσαν ἐκ τοῦ ἐνσκήφαντος εἰς τὰ Προπύλαια κεραυνοῦ ἀνάφλεξιν
 τῆς πυριτιδαποθήκης κατὰ τὸ 1656. Τοῦτο πιστοποιοῦμεν διὰ
 τῶν ἐξῆς λόγων· Α' ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ εὑρεθέντων πλείστων

(*) Buchon Grèce Contin, p. 427.

μαρμαρίων τεμαχίων τῶν τότε καταστραφέντων Προφυλαίων καὶ ἐντειχισθέντων ὡς κοινῶν λίθων ἐν τῷ πύργῳ, φερόντων μάλιστα καὶ σημεῖον ἀναντιρρήτον τῆς γενομένης ἐκκρήξεως, ὄντων τῶν πλείστων μελανοφαιῶν καὶ διερρήγμένων ἐκ τῆς ἀναφλέξεως τῆς πυριτίδος. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ δύο ἐντειχισμένοι ἐντὸς τοῦ πύργου δωρικοὶ κίονες τῶν Προφυλαίων, ἀφανεῖς ὄντες πρὸ τῆς κατεδάφισεως αὐτοῦ, ἐφ' ὧν ὑψοῦτο τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου, καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν ἡμιῤῥαγῆ ἐπιστύλια, φαίνονται μελανωθέντα πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ πύργου κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκκρήξεως· διότι κεκαλυμμένα ὄντα ἐξ ἀμμοκονίας κατὰ τὴν τείχισιν, μὴδ' ἐπενεργούσης ἐπ' αὐτῶν τῆς ἀτμοσφαιρας, διετήρησαν ἱκανὰ σημεῖα μελανώσεως, μαρτυροῦντα τὴν τῶν τεμαχίων τούτων διὰ πυρὸς καταστροφὴν. Β' αἱ γωνίαι τῶν προσαρμογῶν τῶν ἐντειχισθέντων μαρμάρων εὐρέθησαν κατὰ τὴν κατεδάφισιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οὐχὶ κατεστραμμένοι, δεικνύουσαι οὕτω τὸν ἐκ τῆς μεγάλης καὶ αἰφνιδίου δυνάμεως στιγμιαῖον ἀνατιναγμὸν αὐτῶν· διότι, ἂν ἡ κατεδάφισις τῶν Προφυλαίων ἐγένετο διὰ σιδηρῶν μοχλῶν καὶ σκαπανῶν ὑπὸ βαναύσων καὶ ἀτέχων χειρῶν, ἀδύνατον ἦτο νὰ διατηρῶνται αἱ γωνίαι τῶν μαρμάρων ἀβλαβεῖς καὶ νὰ μὴ φέρωσι σημεῖον τῆς διὰ μοχλῶν καταστροφῆς αὐτῶν, καὶ μάλιστα τὰ μάρμαρα ταῦτα, ἅτινα, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὰ Προπύλαια, ἦσαν συνδεδεμένα διὰ γόμφων καὶ μολύβδου.

Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀνάφλεξις τῆς ἐν τοῖς Προφυλαίσις πυριτιδαποθήκης ἐγένετο κατὰ τὸ 1656, φρουραρχοῦντος τοῦ Ἰσοῦφ ἀγᾶ (*), μεταδοθέντος τοῦ πυρὸς ἐκ κεραυνοῦ. Ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη πανώλεθρος καταστροφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἐγένετο κατὰ τὸ 1687, ἧτοι τριάκοντα καὶ ἐν ἔτος μετὰ τὴν πρώτην ἀνάφλεξιν τῆς πυριτιδαποθήκης, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι κατεῖχον τὴν Ἀκρό-

(*) Spon Vol. II. p. 108, Laborde, Vol. I. p. 76, Beulé, Acropole d' Ath. p. 33.

πολιν. Ἐκ δὲ τῆς διασωθείσης εἰκόνος τῆς βομβοβολήσεως τοῦ Παρθενῶνος, καίτοι ἀτέχνως σχεδιασθεῖσης κατὰ διαταγὴν τοῦ Μοροζίνη ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Βερναία (ἂν αὕτη ἐκληφθῆ ὅσον ἔνεστι πιστῶς ἀπεικονισμένη), ὁ πύργος φαίνεται ὑπάρχων ἐπὶ τῶν Προφυλαίων καὶ φέρων ἀναπεπταμένην σημαίαν πολὺπυχον Τουρκικὴν. Ἐντεῦθεν εἰκάζομεν ὅτι ὁ πύργος ἐκδομήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τῆς τριακονταετηρίδος, καθ' ὃ ἐγένετο καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, ὅπως ἀπ' αὐτοῦ ἐπισκοπῶσι τὰ παράλια καὶ τὰς εἰς Πειραιᾶ ἐπικειμένας ἀποβάσεις τοῦ νικηφόρου τούτου ἐπιδρομικοῦ στρατοῦ τῶν Ἐνετῶν.

Πρὸς τούτοις ἀναφέρω εἰς συμπλήρωμα τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἑλβετοῦ ἐργολάβου τῆς κατεδαφίσεως **Napoleone Martinelli**, καὶ τοῦ ἐκτελέσαντος αὐτὴν Ἕλληνος Ἐλευθερίου Καμπάνη, οἵτινες ἐβεβαίωσαν ὅτι κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ πύργου εὑρέθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ αὐτοῦ ἐντετειχισμένον μικρὸν τεμάχιον χάρτου χονδροῦ, φέρον τουρκικὰ γράμματα, ὅπερ διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἴσως δόξαν, ὅτι ὁ πύργος εἶναι ἔργον φραγκικόν, ἐκρίθη ἀτυχῶς ἄχρηστον, καὶ ὡς τοιοῦτον ἀπερρίφθη.

Ἐὰν δὲ ὑποθεθῆ ὁ πύργος φραγκικὸς καὶ κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ δουκὸς Ἀντωνίου Ἀκκιαγυόλου (ἀναγορευθέντος δουκὸς Ἀθηνῶν κατὰ τὸ 1395, ἀποθανόντος δὲ κατὰ τὸ 1435) (*), τότε πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχεν οὗτος πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἐμίρου τῆς Θεσσαλίας Ὁμάρ Τουραχάν· διότι ἡ Ἀκρόπολις παρεδόθη τὸ 1456 ὑπὸ τοῦ Φραγκίσκου ἢ Φράγκου Ἀκκιαγυόλου, ἀνεψιοῦ Νερίου τοῦ Β', διὰ συνθήκης καὶ ἄνευ καταστροφῆς τινος τῶν ἐν αὐτῇ. Τοῦτο πάλιν πιθανολογεῖται διὰ τοῦ ὅτι μετὰ δύο ἔτη, τῷ 1458, αὐτὸς ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ ὁ Β' (**),

(*) Buchon Gr. Cont. p. 126.

(**) Γ. Κωνσταντινίδου Ἱστορ. Ἀθην. σ. 483.

ἐπιστρέφων ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐξεπλάγη ἐκ τῆς λαμπρότητος τῶν ἐν αὐτῇ ἀριστουργημάτων. Ὅθεν μετὰ πιθανότητος δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ Προπύλαια δὲν ἦσαν τότε κατεστραμμένα, καὶ ἐπομένως οὐδὲ ὁ πύργος ἀνεγηγεμένους· διότι τὰ πλεῖστα τῶν μαρμάρων, ἃ εὑρέθησαν ἐν αὐτῷ, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, ἀνήκουσιν εἰς τὰ Προπύλαια.

Ἀλλὰ καὶ Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος, ὁ πρῶτος ἀρχαιόφιλος ἐξ Εὐρώπης περιηγητῆς, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἀκρόπολιν κατὰ τὸ 1445, ἦτοι δεκατρία ἔτη πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν, θαυμάζει τὰ Προπύλαια καὶ οὐδὲν ἀναφέρει περὶ καταστροφῆς αὐτῶν οὐδὲ περὶ πύργου.

Ὁ δὲ Ἀνώνυμος, ὁ περιγράψας τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 1458—1460 φαντασιωδῶς ἐν τοῖς πλείστοις, λαλῶν περὶ τοῦ ναοῦ τῆς ἀπτέρου Νίκης, ὀνομάζει αὐτὸν *διδασκαλεῖον τῶν μουσικῶν*, τὰ δὲ Προπύλαια *παλιότερον μέγιστον καὶ ὑποκάτωθεν τούτου ἴστανται*, λέγει, *πλεῖστοι. . . . λακῶν δὲ μαρμάρων πλουτεῖ*, σὺν τῇ ὀροφῇ καὶ τοῖς τείχεσι· *πρὸς δὲ βορρῶν κλιεῖτος.* Οὐδὲν καὶ αὐτὸς μνημονεύει περὶ καταστροφῆς τῶν Προπυλαίων ἢ περὶ ὑπάρξεως πύργου.

Ὁ Κορωνέλης, ὁ κοσμογράφος τῆς ἐνδοξοτάτης Ἑνετικῆς κυριαρχίας, γράφων κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ὅτι διὰ πολιορκίας ἠλώθη ἡ Ἀκρόπολις ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ὅτι ἔκτοτε δὲν ἀπηλλάχθη τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ συμβάσεως καταστροφῆς ἐν τοῖς Προπυλαίοις κατὰ τὴν πολιορκίαν.

Οἱ περιηγηταὶ Σπὸν καὶ Βέλερ, ἐπισκεφθέντες τὴν Ἀκρόπολιν κατὰ τὸ 1676, ἦτοι ἕνδεκα ἔτη πρὸ τῆς καταστροφῆς τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, εἶδον τὸν ναῖσκον τῆς ἀπτέρου Νίκης σῶον, ὅστις ὅμως δὲν ὑπῆρχε πλέον μετὰ τὸν πόλεμον. Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ Τοῦρκοι, μαθόντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν νικηφόρων ὄπλων τῶν Ἑνετῶν ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἀποφα-

σίσαντες να ὑπερασπισθῶσι γενναίως, ὠχύρωσαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τὴν Ἀκρόπολιν διὰ νέων πυροβολοστασίων· κατηδάφισαν λοιπὸν τὸν ναῖσκον, ἐκάλυψαν τὰ λείψανα αὐτοῦ διὰ χώματος, ἐσχημάτισαν προμαχῶνα ἐπὶ τοῦ ναοῦ, καὶ ἔθηκαν ἐξ πυροβόλα (*). Κατ' ἐκείνην λοιπὸν τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐκστρατείας πρέπει νὰ ἀνυψῶθη καὶ ὁ πύργος μετὰ τῶν τότε γενομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων ὄχυρωμάτων πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Ἀκροπόλεως· διὸ καὶ ὁ Revett καὶ Stuart, ἐλθόντες κατόπιν κατὰ τὸ 1751—1765, ὀγδοήκοντα περίπου ἔτη μετὰ ταῦτα, δὲν εἶδον τὸν τῆς ἀπτέρου Νίκης ναὸν, ὄντα κεχωσμένον τότε (**).

Ἐκ τούτων πάντων εἰκάζω ὅτι ὁ πύργος δὲν ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ Ἀντωνίου Ἀκκιαγούλου, ἀκμάσαντος κατὰ τὸν ΙΔ'. αἰῶνα τὸν τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀναγεννήσεως τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων, καθ' ὃν καὶ αὐτὸς ὡς Ἰταλὸς ἀνεδείχθη προστάτης αὐτῶν, καὶ τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ τὰς Ἀθήνας μεγάλως ἐξωράισε. Διότι, ἂν μὴ παραδεχθῶμεν τοῦτο, δεόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀντ. Ἀκκιαγούλης προηγουμένως εἶχε βανδαλικῶ τῷ τρόπῳ καταστρέψει τὰ Προπύλαια, ὅπως μεταχειρισθῆ ὡς ἀργοὺς λίθους τὰ εἰς αὐτὰ ἀνήκοντα μάρμαρα τῶν ἀετωμάτων καὶ ἄλλων μερῶν αὐτῶν, ἅτινα εὐρέθησαν ἐντετειχισμένα ἐν τῷ πύργῳ. Τοῦτο ὅμως ἀντίκειται εἰς τὴν φημιζομένην αὐτοῦ φιλοκαλίαν. Προσέτι, ἂν ὑποτεθῆ ὁ πύργος φραγκικὸς, δεόν τότε νὰ ὑπῆρχε κατὰ τὴν πρώτην τῆς πυριτιδαποθήκης ἐκ τοῦ κεραινοῦ ἀνάφλεξιν, τῷ

(*) Beulé Acrop. p. 27.

(**) Κατὰ τὸ 1835, καταστραφέντος τοῦ τουρκικοῦ προμαχῶνος πρὸς ἐκκθάρασιν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀνευρέθησαν ἐν τοῖς λίθοις αὐτοῦ ὡς ἐκ θαύματος τὰ ἱερὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς ἀπτέρου Νίκης κεκρυμμένα, ἀφ' ὧν ἀνιδρύθη πάλιν οὗτος ὡς εἶναι σήμερον, πρὸς μαρτυρίαν ὅτι ἡ Νίκη, ἄπτερος οὕσα, οὐδέποτε ἐγκατέλιπε τὸ ἐν Ἀθήναις ἐνδιαίτημα αὐτῆς.

1656, καθ' ἣν τῆ ἐπαύριον εὑρέθησαν πλῆθος ὄπλων ἐπὶ μίαν λεύγαν μακρὰν ἐκσφενδονισθέντων· ἡ στέγη τῶν Προφυλαίων τῆς εἰσόδου ἀνετινάχθη· αἱ κέραμοι καὶ τὰ ἐκ μαρμάρου φατνώματα ἐρρίφθησαν μακρὰν. «Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἐπιστυλίου πᾶσι 20 ποδῶν ἀνυψώθη ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς πυρίτιδος καὶ κατέπεσεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Μόνον δύο κίονες ἔμειναν ἀβλαβεῖς, καὶ οἱ ἐν τῷ προσώπῳ ἰστάμενοι μετὰ τοῦ ἀετώματος. Μετὰ τὴν ἀνάφλεξιν ἤρξατο διὰ τῶν ἀνθρωπίνων χειρῶν ἡ καταστροφή» κατὰ τὸν Beulé (*).

Τοιαύτης λοιπὸν σοβαρᾶς καταστροφῆς γενομένης ἐκ τῆς ἀναφλέξεως τῆς πυρίτιδος, ἂν ὁ πύργος ὑπῆρχε, δὲν ἔπρεπε πρῶτος οὗτος νὰ καταστραφῆ, εἰ μὴ ὀλοσχερῶς, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τοῦλάχιστον νὰ διασεισθῆ ἕνεκα τοῦ ὕψους καὶ τῆς κακίστης αὐτοῦ τειχοδομίας, μὴ οὐσης γομφοπαγοῦς ὡς ἡ τῶν Προφυλαίων; Ἄν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀντέσχε κατὰ τὴν ἔκρηξιν, δὲν ἔπρεπε νὰ φέρῃ ὡς ἐκ τῆς κακῆς κτίσεως αὐτοῦ τοῦλάχιστον σημεῖα ῥωγᾶδων, ἀφ' οὗ μάλιστα ἦτο τεθεμελιωμένος ἀνίσως καὶ κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῶν καταστραφέντων Προφυλαίων;

Ἄλλ' ὑποθεθείσθω ὅτι ὁ πύργος ἦτο κατὰ τὴν κοινὴν δόξαν φραγκικὸν οἰκοδόμημα, καὶ ὅτι οὐδεμία ἐπιγραφὴ ἢ ἄλλο τι ἀρχαῖον ἀριστούργημα εὑρέθη ἐν τῇ κατεδαφίσει αὐτοῦ πρὸς τιμωρίαν τῶν ἐπιχειρησάντων ταύτην ὀλετήρων, ὡς ὑμεῖς, κύριε Φρῆμαν, ἐπιχαιρόντες ἐπὶ τῇ μὴ εὑρέσει καλεῖτε αὐτούς, νομίζετε ὅτι οὗτοι δὲν εἶχον λόγους νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατεδαφίσειν αὐτοῦ; Τοῖς πᾶσι γνωστὸν εἶναι ὅτι, καταστροφομένον βαρβαρικῶν τειχισμάτων, εὑρίσκονται πάντοτε λείψανα περισπούδαστα ἀρχαίων μνημείων, ἅτινα τυχαίως συλλεχθέντα, φύρδην μίγδην ἐνετειχίσθησαν. Τοῦτο δὲ ἔδει νὰ ὑποθετῆ καὶ περὶ τοῦ

(*) L'acrop. d'Ath. σ. 34.

πύργου τούτου ὅτι, κτισθεὶς ἐκ τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει εὐρισκομένου ὕλικου μετὰ τὴν καταστροφὴν τοσούτων ἀρχαίων ἀριστουργημάτων, λίαν πιθανὸν ἦτο ὅτι συμπεριελάμβανεν ἐν τοῖς τοίχοις αὐτοῦ λείψανα περισπούδαστα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὡς ἐκ τῆς κατεδαφίσεως ἄλλων βαρβαρικῶν οἰκοδομῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἰκανῶς ἀπεδείχθη ἡ ἀλήθεια τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως. Ἀλλὰ μεγάλη, ἵνα μὴ εἴπωμεν γελοία, θὰ ἦτο ἡ ἀπαίτησις, καθ' ἣν οἱ ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐξόρυξιν ἀρχαίων νεκροπόλεων, ἢ οἱ ἐρευνῶντες βαρβαρικὰ τειχίσματα, κτισθέντα ἐξ ἀρχαίων λειψάνων, ὀφείλουσι νὰ προμαντεύωσι τὰ ὑπὸ γῆν τυχὸν ὑπάρχοντα ἢ ἐν τείχεσι κεκρυμμένα. Ἀτυχῶς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν εὐρίσκεται ἔτι κεχωσμένον καὶ ἡ Πυθία σιγᾶ.

Ἀλλ' οὐχ ἤττον ὀφείλω νὰ βεβαιώσω ὅτι ὁ παρ' ὑμῶν ἀναφερόμενος σκοπὸς τῆς κατεδαφίσεως τοῦ πύργου δὲν ἦτο μονομερῆς, ἢ ἀνεύρεσις δηλαδὴ ἐπιγραφῶν, ὡς κακῶς ἐπληροφόρησαν ὑμᾶς οἱ περὶ τῶν τοιούτων οὐδόλως ἢ μικρὸν ἐνδιαφερόμενοι, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἀγνοίᾳ ὄντες· ἀλλὰ πρῶτον, ἡ ἀπελευθέρωσις κυρίως καὶ ἐκκαθάρισις ἀπὸ τῶν δυσμόρφων ἐντειχισμάτων, καὶ ἡ διάσωσις ἐκ τῆς ἀναποφεύκτου ὕλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ ὑπολειφθέντος ἀριστουργήματος τοῦ Μνησικλέους, κατὰ τὴν ὑποκειμένην διάστυλον πλευρὰν ἀπέναντι τῆς Πινακοθήκης, πιεζομένου ὑπὸ τοῦ βάρους τοῦ ἐπ' αὐτῆς ἀνοικοδομηθέντος πύργου· εἶτα δὲ, ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀκριβοῦς ἐξετάσεως καὶ ἐρέυνης τῶν ὑπὸ τὸν πύργον κεκρυμμένων μερῶν τῆς ἰχνογραφίας τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἀριστουργήματος, οὐπερ ἡ διάθεσις, ἡ εὐρυθμία καὶ ἡ οἰκονομία πάντη ἰδιορρόθμως ἐσχεδιάσθησαν ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Μνησικλέους. Διὰ τοῦτο καὶ εἰδικοί ἐπίσημοι ἀρχιτέκτονες καὶ περιγηταί, ἀπὸ τοῦ 1676 καὶ ἐφεξῆς, οἷον Spon καὶ Wheler, Revett καὶ Stuart, Cockerell, Dodwell, Leake, Donaldson, Burnouf, Penrose καὶ πλεῖστοι ἄλλοι διαπρεπεῖς Γερμανοί, Ἀγγλοὶ καὶ

Γάλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ περικλεῆς συγγραφεὺς τῆς Ἀκροπόλεως *Beulé*, διαφόρως περὶ τούτου ἐξεφράσθησαν. Εἰς τούτους καταλεκτέος καὶ ὁ ἐμὸς φίλος *Titeux*, ἀρχιτέκτων τῆς ἐν Ῥώμῃ γαλλικῆς σχολῆς, ὅστις θύμα τῆς ἐρεύνης ταύτης γενόμενος, κεῖται νῦν ἐν τῷ νεκροταφείῳ Ἀθηνῶν, πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ὑπὲρ τῆς ἐξιχνιάσεως τῶν Προπυλαίων πολλῶν αὐτοῦ πόνων.

Τελευτῶν ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἡ κατεδάφισις καὶ ἐξάλειψις τοῦ βαρβαρικοῦ ἐκείνου ὄγκου ἐγένετο ὅπως κυρίως ἐξακριβωθῆ τὸ ὀλικὸν διάγραμμα τοῦ οἰκοδομήματος, καὶ ἀποδοθῆ ἡ ἀρχικὴ ἐν μέρει ἀρμονία τοῦ περιγράμματος αὐτοῦ, σχετικῶς πρὸς τὰ διασωζόμενα μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, προεξάρχοντος τοῦ Παρθενῶνος, ὡς ἐσχδιάσθησαν ὑπὸ τῶν ἀριστοτεχνῶν Ἰκτίνου καὶ Μνησικλέους, «διότι οἱ βαρεῖς ὄγκοι τοῦ πύργου οὐχὶ καλῶς (ὡς ὑμεῖς λέγετε), ἀλλὰ κακῶς ἔθραυον τὰς ὀριζοντίους γραμμάς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς». ἔτι δὲ καὶ ὅπως ἐκτελεσθῆ ἡ περὶ ἐκκαθάρσεως τῆς Ἀκροπόλεως γνωμοδότησις τῶν κατὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς πρώτης βασιλείας σοφῶν ἀρχαιολόγων καὶ καλλιτεχνῶν, προεξάρχοντος τοῦ φίλου καὶ προστάτου τῶν τεχνῶν ἐν Γερμανίᾳ, τοῦ μεγάλου φιλέλληνος βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου.

Ταῦτα περὶ τοῦ πύργου λέγων καὶ τὴν παντελῆ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπερασπίζων ἐκκαθάρσιν ἐκ τῶν ὀθνείων καὶ βαρβαρικῶν τειχισμάτων, οὐδόλως ἀρνοῦμαι ὅτι ἐν γενεῖ πρέπει νὰ διατηρῶνται καὶ νὰ προστατεύωνται πάντα τὰ διασωζόμενα μνημεῖα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, πρὸς μαρτυρίαν ἐναργῆ τῆς καταστάσεως καὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ ἐργασία αὐτῶν ἐγένετο. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι καὶ τούτου ὑπάρχει ἐξάιρεσις. Ἄν τὰ ἀναφερόμενα μνημεῖα εἶχον ἀνεγερθῆ πρὸς ὠρισμένον τινὰ σκοπὸν, καὶ ἂν ἔφερον ἴδιον τύπον τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐποχῆς, βεβαίως ἀμάρτημα ἔπρεπε νὰ λογισθῆ ἡ καταστροφὴ

τοιούτων μνημείων. Ἄλλ' ὁ κακότεχνος τουρκικὸς μιναρές, ὁ ἄλλοτε ἐπικείμενος ἐπὶ τοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ὁ βαρβαρικὸς πύργος, ὁ ἐπὶ τῶν Προπυλαίων ἀτόπως ἐπικαθήμενος, ἦσαν περιτταὶ καὶ ἐλεειναὶ προσθήκαι, οἷα τὰ ἀφοδεύματα τῶν κατὰ καιροὺς ἐπιφοιτώντων κοράκων καὶ ἀρπακτικῶν ὄρνέων, ἅπερ κεῖνται ἐπὶ τῶν γεραρῶν Φειδιακῶν ἀριστουργημάτων πρὸς μαρτυρίαν τῆς οἰκτρᾶς αὐτῶν ἐρημώσεως.

Προκειμένου ὅμως περὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ἱεροῦ τούτου τῆς τέχνης ἐνδικοιτήματος, νομίζω ὅτι πάντῃ ἐξαιρετικῶς ὀφείλομεν νὰ σκεπτόμεθα· διότι ἕκαστον τῶν ἐν αὐτῇ διασωθέντων μνημείων φέρει ἐφ' ἑαυτοῦ τὰ ἀπὸ τῆς δουλώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτοῦ ἀνεξίτηλα στίγματα. Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς σκηνογραφίας καὶ ἀπεικονίσεις τῶν ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, τὰς γενομένας κατὰ τὸν χρόνον τῆς δουλείας, αἵτινες ἀναφέρονται ἐν τῷ περισπουδάστῳ συγγράμματι τοῦ Delaborde, θέλομεν ἰδεῖ ὁποίας ἀλλοιώσεις ἔλαβον ταῦτα κατὰ τὰς διαφόρους τῆς βαρβαρότητος ἐποχὰς καὶ ὁποίας μεταμορφώσεις (*).

Ἄν λοιπὸν, πρὸς μαρτυρίαν τῶν παρωχημένων βαρβαρικῶν ἐποχῶν καὶ τῶν δεινοπαθημάτων τῶν δουλωθέντων λαῶν, ἔπρεπε νὰ διατηρῶνται ἄθικτα καὶ νὰ μὴ ἐξαλείφωνται τὰ ἐπ' αὐτῶν βαρβάρως προστεθέντα οἰκοδομήματα, τότε ἠθέλομεν βλέπει τὸν Παρθενῶνα μεταμορφωθέντα κατὰ πρῶτον εἰς ναὸν τῆς ἀγίας Σοφίας κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Ἀνατολικῆς ἡμῶν Ἐκκλησίας· εἶτα, εἰς ναὸν δυτικὸν τῶν Παπικῶν, καὶ πάλιν εἰς τουρκικὸν τέμενος, ἐφ' οὗ ἐπὶ τὸ τραγελαφικώτερον ἀνυψώθη καὶ ὁ τουρκικὸς μιναρές. Τὸ Ἐρεχθεῖον δὲ ὡσαύτως ἠθέλομεν βλέπει ἡλλοιω-

(*) Αὐταὶ μᾶλλον ἐμπεριστατωμένως εὑρίσκονται ἐν τῇ ἀξιολόγῳ συγγραφῇ τοῦ K. Emile Burnouf La ville et l'Acropole d'Athènes.

μένον ὀλοσχερῶς· κατὰ πρῶτον μεταβεβλημένον ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν εἰς ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, καὶ πάλιν ἄλλως ἐπὶ Φράγκων, καὶ ἐπὶ Τούρκων εἰς κατοικίαν τοῦ φρουράρχου μετὰ τοῦ γυναικωνίτου αὐτοῦ. Πρὸς δὲ, τὸ ὠραιότατον ἀρκτικὸν πρόστυλον τούτου εἰς διώροφον οἶκημα, ἔχον τοὺς μὲν ἀπαραμίλλους ἐκείνους λεπτουργικοὺς Ἰωνικοὺς κίονας ἀφανεῖς καὶ ἐντετειχισμένους, τὰς δὲ ὠραίας κόρας, τὰς Καρυάτιδας, ὡσαύτως ἐντετειχισμένας. Κατὰ ταῦτα καὶ τὰ Προπύλαια ἠθέλομεν βλέπει ἠλλοιωμένα διαφοροτρόπως κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς δουλείας, μεταβληθέντα ὑπὸ μὲν τῶν Φράγκων εἰς παλάτιον, ὑπὸ δὲ τῶν Τούρκων εἰς πυριτιδαποθήκην καὶ στραῶνα καὶ ὀπλοθήκην τῆς φρουρᾶς· τὸ δὲ κομψότατον ναΐδιον τῆς ἀπτέρου Νίκης, καταχωσθὲν καὶ διαμελισθὲν, μεταβεβλημένον τέλος εἰς πυροβολεῖον τουρκικόν.

Ἐπρεπε λοιπὸν πάντα ταῦτα πρὸς ἀπλῆν μαρτυρίαν τῶν παρελθόντων βαρβαρικῶν χρόνων νὰ περιθάλπωνται καὶ νὰ φυλάττωνται ὡς λαμπρὰ τρόπαια ἱστορικῶν ἀναμνήσεων; Νομίζω ὅτι καὶ ὑμεῖς αὐτοί, ἐλλόγιμε κύριε Φρῆμαν, μεθ' ὅλου τοῦ πρὸς τὴν ἱστορίαν ἐνθουσιασμοῦ, δὲν ἠθέλετε εὐχαριστηθῆναι νὰ βλέπητε τὴν Ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ μνημείων μεταπεποιημένην εἰς τοιαύτην ἀλλόκοτον κατάστασιν. Οὐδὲ ἠθέλετε ἐγκρίνει, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθερώσεως, νὰ ἐκτελεσθῇ μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς Ἑλλάδος τὸ σχέδιον τοῦ ἐν Βερολίνῳ ὀνομαστοῦ ἀρχιτέκτονος Schinkel, καθ' ὃ πᾶσα ἡ Ἀκρόπολις, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Παρθενῶνος, μετεποιεῖτο πρὸς χρῆσιν τῆς βασιλικῆς θεραπείας. Ἐρωτῶ ὑμᾶς, κ. Φρῆμαν, ὁποία ἠθελεν εἶσθαι τὴν σήμερον ἢ ἀποφῆς τῆς Ἀκροπόλεως, ἂν τὸ τοιοῦτον σχέδιον ἐξετελεῖτο, ὅπερ ἱστορικῶς ἠθελε παριστᾶ τὴν λαμπροτέραν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους; Ὅποιαν

ώφέλειαν ἤθελε παρέχει εἰς τὴν πρόδον τῆς καλλιτεχνίας ; Ὁ μὲν ἱστορικός ἴσως ἤθελεν ἀρκεσθῆ νὰ βλέπῃ μόνον ἐντετειχισμένον κίονά τινα τοῦ Παρθενῶνος ἢ βάσιν τοῦ Ἐρεχθείου, ὅπως ἀναπολῆ ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ τὴν πρῶνν λαμπρότητα τῶν ναῶν ἐπὶ τὴν τοῦ μεγαλεπιβόλου Περικλέους ἐποχὴν, καὶ τὴν ἐκ βαρβαρότητος μεταβολὴν τοῦ ἐπιφανεστέρου ἔργου τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰς κακότεχνον τουρκικὸν τέμενος.

Ἄλλ' ὁ καλλιτέχνης ἠδύνατο νὰ ἐξιχνιάσῃ διὰ τῆς ἀκριβοῦς καταμετρήσεως τὰ διάφορα μέρη τοῦ οἰκοδομήματος ; ἠδύνατο νὰ βεβαιωθῆ περὶ τοῦ ἀπιστεύτου πολυχρωματισμοῦ ἐν τῷ δωρικῷ ῥυθμῷ ; ἠδύνατο νὰ εὔρῃ καὶ θαυμάσῃ τὰς ἀνεξηγήτους ἐκείνας καλλονὰς καὶ τὰς ἐναρμονίους ἀναλογίας ; ἠδύνατο νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν λεπτότητα τῆς κινήσεως τῶν γραμμῶν καὶ τὴν μέχρι τοῦδε εἰσέτι ἀμφισβητουμένην ὑπαρξιν τῶν καμπυλῶν, ἄνευ τῆς παντελοῦς ἐκκαθαρίσεως τοῦ ναοῦ ; Ἐρωτήσατε τὸν φιλόπονον Penrose, ὅστις σύγγραμμα πολύτιμον (*) συνέταξεν ἀπλῶς, ὅπως ἀποδείξῃ διὰ τῆς ἀκριβοῦς καταμετρήσεως ὅτι καμπυλότης ὑπάρχει εἰς τὰ διάφορα ὀριζόντια μέλη τοῦ ἀριστοτεχνήματος τούτου τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διανοίας, ἀλλ' ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ τὸ πολύπονον καὶ κλασικὸν τοῦτο πόνημα ἄνευ τῆς ἐκκαθαρίσεως. Ὅποιαν ἐντύπωσιν ἤθελον ἐμποιήσῃ τὰ σεμνὰ ταῦτα μνημεῖα, οὕτω κακῶς μετεσχηματισμένα, εἰς τὸν φιλότεχνον θεατὴν, καὶ πόσον ἀλλοίαν ἐμποιούσι σήμερον, καίτοι ἀπλῶς κεκαθαμένα ἐκ τῶν δυσμόρφων βαρβαρικῶν προσθηκῶν καὶ τοῦ τουρκικοῦ πύργου, πᾶς τις ἐννοεῖ. Ἄν ὑμεῖς, κύριε Φρῆμαν, ἐπεκρίνετε τὴν κακὴν μέχρι τοῦδε ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχουσαν σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν τῶν διαφόρων λειψάνων τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει σωζομένων μνημείων, ἅτινα κατάκεινται ἄνευ ἐπιστημονικῆς καὶ ἀρχιτε-

(*) Penrose Princ. of Athen. Arch.

κτονικῆς κατατάξεως, ἠθέλετε ἔχει δίκαιον. Πρὸς τούτοις, ἂν ἠύχεσθε νὰ βλέπητε τὰ τῆς Ἀκροπόλεως διατεταγμένα ιστορικῶς, ἀρχιτεκτονικῶς καὶ ἀρχαιολογικῶς, κατὰ μίμησιν τῶν ἐπὶ τοῦ Παλατινοῦ λόφου ἐν Ῥώμῃ εὐρεθέντων ἐρειπίων τῶν αυτοκρατορικῶν παλατιῶν τῶν Καισάρων, βεβαίως ἠτιολογημένη ἢ ἀπαίτησις ὑμῶν ἠθέλεν εἶσθαι, ὡς καὶ παντὸς φιλομούσου καὶ φιλοτέχνου ἀνδρός. Διότι ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, ὡς φεγγολοῦσα τὸ εἰλικρινέστατον τοῦ καλοῦ φῶς, ἔπρεπε νὰ ἦναι κατατεταγμένη καὶ κεκαθαρισμένη πρεπόντως, καὶ νὰ χρησιμεύῃ ὡς τὸ ἐντελέστερον διδασκαλεῖον ἐν γένει τῆς καλλιτεχνίας, ἰδίως δὲ τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς καλουμένης κλασικῆς. Ναὶ, ὡς διδασκαλεῖον, λέγω, τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἥτις, ὡς μὴ ὤφειλεν, ἀπὸ τεσσαρακονταετίας περίπου ὑπεχώρησε εἰς τὴν ἔφοδον τοῦ παραλόγου καὶ παρατύπου καὶ ἰδιορρύθμου Ῥωμαντισμοῦ. (*)

Ἡ Ἀκρόπολις, ἐλλόγιμε ἄνερ, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς τὸ ἄδυτον τῆς καλλιτεχνίας, ἐνθα διεσώθη ἡ μόνη καὶ καθαρὰ πηγὴ, ἐξ ἧς τὰ διὰ τῆς καλλιτεχνίας ἐκπολιτιστικὰ νάματα διεχύθησαν πανταχοῦ τοῦ νῦν γνωστοῦ καὶ πεπολιτισμένου κόσμου. Ἡ Ἀκρόπολις εἶναι ὁ τόπος, ὅπου θαυμάζεται τὸ ἄκρον τῆς καλαισθησίας, πρὸς ὃ εἶχε φθάσει ἡ πάλαι ἐλληνικὴ εὐφυΐα· εἶναι ὁ λόφος, ἐφ' οὗ ἐπικρατεῖ ἡ ἀκατάληπτος ἐκείνη ἁρμονία καὶ συμμετρία, αἵτινες τὸν μὲν ἀμύητον τῶν τῆς καλλιτεχνίας μυστηρίων καθιστῶσιν ἐκθαμβον, εἰς δὲ τὸν μεμυημένον ἐξεγείρεται σέβας βαθὺ καὶ ἄφατος ἐνθουσιασμός.

Ἐν τοιοῦτῳ ἰερῷ τόπῳ ἀσεβὲς καὶ ἀνάρμοστον, νομίζομεν, εἶναι νὰ διατηρῶνται τὰ ἀμαυρὰ μνημεῖα τῶν ἐπελθόντων ῥευμάτων τῆς βαρβαρότητος. Αὐτὰ τὰ συντρίμματα καὶ τὰ ἐρείπια τῶν

(*) Βλέπε περὶ τούτου κατωτέρω ἐν σελ. 28 κ. ἔ.

πολυτίμων μνημείων ἐν τῇ Ἀκροπόλει εἶναι, νομίζω, ἐπαρκῆ μαρτύρια, διατρανοῦντα εἰς τὸν θεατὴν τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῶν κατακτητῶν καὶ τὰς κακώσεις, ἃς ὑπέστησαν οἱ ὑπ' ἐκείνων δουλωθέντες ἀπόγονοι τῶν προπατόρων τῶν θαυμασιῶν τούτων ἔργων. Ὑμεῖς μὲν, ἀγαστὲ ἄνερ, ἀδημονεῖτε μεγάλως ἐπὶ τῇ καταστροφῇ τοῦ μιναρῆ, τοῦ ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος ἀνυψωθέντος, ὡς ἀπολεσθείσης δῆθεν μιᾶς μαρτυρίας τῆς τουρκικῆς ἐπιδρομῆς καὶ κατοχῆς, καὶ καλεῖτε τοὺς καθάρισαντας τὸ ἀξιοσεβαστὸν λείψανον τοῦ γεραροῦ τούτου ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος *ὀλετήρας*· ἀλλ' ὅμως ἅπαν τὸ πλήρωμα τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικοῦ κόσμου ἐπεκρότησε, πιστεύσατέ μοι, ἐπὶ τῇ κατεδαφίσει τοῦ σημείου τούτου τοῦ βαρβαρισμοῦ καὶ τῆς δουλείας, καὶ ἐνθέρμους δεήσεις ἀναπέμπουσιν εἰς τὸν Ὑψιστον ὅπως εὐδοκῆσῃ νὰ ἐπισπεύσῃ καὶ τὴν ἐκκαθάρισιν αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ καλλιτεχνήματος, τῆς ἀγίας Σοφίας, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἰουστινιανὴν λαμπρότητα, διὰ τῆς ἐξαλείψεως οὐχὶ ἐνδός, ἀλλὰ καὶ τῶν τεσσάρων ὁμοῦ αὐτὴν ἀσχημιζόντων τουρκικῶν μιναρῆδων. Εἶθε ἡ δέησις αὐτῶν εἰσακουσθῆ. Καὶ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, ὅπερ θέλει εἰς τοῦτο συντελέσει, εἴτε Βρετανικὸν λέγεται, εἴτε Γερμανικὸν, εἴτε Γαλλικὸν, εἴτε Ῥωσικὸν, εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα θέλει εὐλογεῖσθαι ὑπὸ μυριάδων στομάτων τοῦ θηριωδῶς καταδυναστευομένου χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς.

Πᾶσα προσθήκη καὶ ἀφαιρέσις ἐκ τῆς ἀγίας Σοφίας ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν θέλει ἔχει τότε καθ' ὑμᾶς, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ἡμᾶς, τὸν αὐτὸν λόγον. Διότι, ὡς ὁ κατακτητῆς, ὁ μεταβαλὼν τὸν χριστιανικὸν ναὸν τῆς ἀγίας Σοφίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τουρκικὸν τέμενος, διὰ τῆς προσθήκης τῶν τεσσάρων μιναρῆδων, καὶ εἶναι καὶ λέγεται δικαίως *ὀλετήρ* τοῦ χριστιανικοῦ μνημείου, ὡς καταστρέψας τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ἔποψιν· οὕτω καὶ ὁ προωρισμένος ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρ-

χικὴν αὐτοῦ θαυμασίαν κατάστασιν, ἐξαλείφων τὰς τουρδικὰς προσθήκας καὶ τὰς τοῦ Κορανίου ῥήσεις, καὶ ἀντικαθιστῶν ταύτας διὰ τῶν προὑπαρξασῶν κεχρυσωμένων ψηφιδωτῶν εἰκονογραφικῶν καὶ ῥήσεων τοῦ Εὐαγγελίου, ἴσως ἤθελε νομισθῆ ὑπὸ τινων ὀλετῆρ καὶ καταταχθῆ εἰς τὴν τάξιν τῶν Ἡροστράτων καὶ Ἑλγίνων! Ὁ φιλόκωπος ὅμως, φιλελεύθερος καὶ ἀληθὴς ὀπαδὸς τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου θέλει νομίσει αὐτὸν ὡς ἀπεσταλμένον παρὰ τοῦ Κυρίου, καὶ θέλει δοξάσει ὡς σωτῆρα εἰρηνοποιῶν τῶν πρὸ τεσσάρων αἰῶνων καταδυναστευομένων χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς λαῶν, καὶ τὴν κατεδάφισιν τῶν τεσσάρων μιναρῶν θέλει θεωρήσει ὡς τρόπαιον ἀξίον τοῦ ἐξυμνουμένου τὴν σήμερον χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

Οὐχ ἦττον ὅμως ἀδικος καὶ παράδοξος ἐφάνη ἡμῖν καὶ ἡ κρίσις ὑμῶν ἐκείνη, καθ' ἣν οἱ κατεδάφισαντες τὸν ἐν Ἀκροπόλει βάρβαρον πύργον παραβάλλονται πρὸς τὸν Ἡρόστρατον καὶ Ἑλγῖνον!! διότι καθ' ἡμᾶς ὁ μὲν Ἡρόστρατος προέβη εἰς τὸ μέγιστον ἐκεῖνο κακούργημα ἐξ ἀμέτρου φιλοδοξίας, καὶ ὁ λόρδος Ἑλγῖνος ἐξ ἀπλήστου φιλοχρηματίας· οἱ δὲ τὸν πύργον κατεδάφισαντες προέβησαν εἰς τοῦτο ἐξ ἀγνῆς ἀγάπης πρὸς ἐκκάθαρσιν καὶ ἀνεύρεσιν τῶν διασημοτέρων μνημείων τῆς κλασικῆς τέχνης. Ἀλλὰ περὶ τούτου κρινέτω ὁ φιλόκαλος καὶ φιλόμουσος κόσμος. Ἡμεῖς χαίρομεν, διότι ἠδυνήθημεν νὰ ἐκπληρώσωμεν τὴν εὐχὴν τοῦ δεινοῦ ἀρχαιολόγου Beulé (*), εἰπόντος ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ πονήματι *Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηναίων*

«Aujourd'hui les monuments de l'Acropole ont en grande partie revu le jour, et leurs magnifiques fragments les entourent, prêts à reprendre leur place, si on ose jamais tenter un travail si difficile et si hardi. L'a-

(*) Beulé L'Acrop. d'Athèn. p. 41.

venir verra peut-être les Propylées, le Parthénon et l'Erechthéion rassembler leurs débris, comme le temple de la Victoire s'est déjà relevé, et se présenter plus complets à l'admiration des voyageurs . . . »

Ὑποσημειοῦμαι μετὰ πολλοῦ πρὸς ὑμᾶς σεβασμοῦ ὁ ξεναγήσας ὑμᾶς, διατρίβοντας ἐν Ἀθήναις πρὸς ἐξέτασιν τοῦ ἐν τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ κειμένου τότε Μηκυναίου θησαυροῦ ὡς προσωρινὸς φύλαξ αὐτοῦ,

ΛΥΣΑΝΔΡΟΣ ΚΑΥΤΑΝΤΖΟΓΛΟΣ,

ἀρχιτέκτων τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀνεγειρομένου Πολυτεχνείου.

Ἡ ἐν σελ. 10 ἀναφερομένη ἐπιγραφή τοῦ Πάπα ἔχει οὕτως

VRBANVS. VIII. PONT. MAX.

VETVSTAS. AHENEI. LACVNARIS

RELIQVIAS

IN. VATICANAS. COLVMNAS. ET

BELLICA. TORMENTA. CONFLAVIT

VT. DECORA. INVTLIA

ET. IPSI. PROPE. FAMAE. IGNOTA

FIERENT

IN. VATICANO. TEMPLO

APOSTOLICI. SEPVLCHRI. ORNAMENTA

IN. HADRIANA. ARCE

INSTRVMENTA. PVBLICAE. SECVRITATIS

ANNO. DOMINI. MDCXXXII. PONTIFEX

*Προσθήκη περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς Ῥωμαντικῆς λεγομένης
Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς.*

Ἐπειδὴ ἀνωτέρω (σελ. 24) ἐγένετο λόγος περὶ Ῥωμαντισμοῦ, ἀναγκαῖον κρίνω νὰ ὀρίσω ἐνταῦθα, χάριν τῶν ἐν τούτοις παρ' ἡμῖν ἀπειροτέρων, τὰ τῆς Ῥωμαντικῆς καλουμένης ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἡ λέξις Ῥωμαντισμός, ἐκ τοῦ Romance παραγομένη, δηλοῖ εἶδος ποιήσεως, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ μέσου αἰῶνος ἀναφανείσης, καὶ εἰς διεφθαρμένην λατινικὴν διάλεκτον Ῥωμάναν (Romane) συνήθως γραφομένης. Ὁ Ῥωμαντισμός ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ποιήσει, ἄχρηστος σχεδὸν κατὰ τοὺς τέσσαρας πρώτους μετὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν ἐν Ἰταλίᾳ αἰῶνας, καθιερώθη καὶ ἐγένετο πάγκοινος περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρουσίας ἑκατονταετηρίδος, σκοπῶν κυρίως τὴν ἐν πᾶσιν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κλασικοῦ τῆς ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας ζυγοῦ καὶ τὸ τῆς φαντασίας ἀχαλίνωτον. Διότι ἢ μὲν ἑλληνικῆ, ἢ καὶ κλασικῆ λεγομένη τέχνη, ἐπιζητεῖ οὐ μόνον ἵνα διὰ τῶν ἔργων παριστᾷ τὸ ἐν τῇ φύσει καλὸν, ἀλλ' ἵνα διὰ τῆς παραστάσεως τούτου συντελῆ εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ἡθῶν καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς ἀρμονίας τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὠφελίμου ἀληθῆ τῆς ἀνθρωπότητος εὐδαιμονίαν· ὁ δὲ Ῥωμαντισμός τούναντίον θηρεύει τὴν στιγμιαίαν συγκίνησιν καὶ τὸν ἀκαριαῖον θαυμασμόν τοῦ θεατοῦ. Ἀπομακρυνθεὶς δὲ οὗτος ἐξ ἀρχῆς ὀλοσχερῶς ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ τῶν αὐτῆς κανόνων καταφρονήσας, ἀνέλαβεν ὑπεροπτικῶς, ἅμα ἐμφανισθεὶς, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀντικλασικός. Ἐν τῇ τέχνῃ κυρίως χαρακτηρίζεται διὰ τῆς ἀκολάστου ἐλευθερίας περὶ τοὺς κανόνας καὶ τῆς ἰδιοτρόπου φαντασίας τοῦ τεχνίτου. Διὰ ταύτας δὲ αὐτοῦ τὰς ιδιότητας ἔσπευσεν ὁ ὄμιλος τῶν φιλοτέχνων νὰ ἐγκολπωθῆ αὐτόν, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῶν δεσμῶν τῆς κλασικῆς καλλιτεχνίας καὶ τῆς μακρᾶς καὶ συντόνου μελέτης τῶν κανόνων αὐτῆς. Ἐντεῦθεν αἱ γνωσταὶ ἐνθουσιώδεις ἐκφράσεις τῶν ὀπαδῶν τούτου· «Πότε, ὦ θεέ! θέλομεν ἀπαλλαχθῆ τῆς μανίας, ἥτις τί-

θησι πάντοτε πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ὡς παραδείγματα τὰ πρότυπα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων καὶ τῆς Ῥώμης; Τί μέγα παρήγαγον αἱ ἐμπνεύσεις καὶ μιμήσεις τῶν ἔργων τοῦ Ἰκτίνου; Ἐκορέσθημεν ἤδη τῆς ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς τέχνης, ἥτις δεσπόζει ἡμῶν ἀπὸ τριῶν αἰῶνων(α).»

Ὁ ἀντικλασικὸς οὗτος τρόπος, καὶ οὐχὶ ῥυθμὸς, προσεταιρισθεὶς τὸν παράλογον συρμὸν καὶ τὴν ἀμάθειαν, καὶ προστατευόμενος ὑπὸ τοῦ πλούτου καὶ τῆς ματαιοφροσύνης, συνεσαρκώθη ἀνεπαισθητῶς μετὰ τοῦ νέου πολιτισμοῦ, καὶ ἀντικατέστησε δυσυχῶς τὸν κλασικὸν ῥυθμὸν. Καὶ ἀντὶ τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας προτιμᾷ οὗτος εἰς μὲν τὰς εἰκαστικὰς τέχνας νὰ παραδέχῃται τὴν τολμηρὰν χειρουργίαν καὶ ἀπλῶς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς φύσεως, οὐδόλως θέλων νὰ ὑποβάλῃ τὰς μιμήσεις του εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἰδανικοῦ καλοῦ· ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν δὲ, ἐπειδὴ ἐν τῇ φύσει δὲν ὑπάρχει τι πρωτότυπον πρὸς ἀπομίμησιν καὶ τέλειον, τὰ δὲ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρότυπα, ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ βίου ἐξαχθέντα, καὶ ὑπὸ τῆς δαιμονίου τῶν Ἑλλήνων καλαισθησίας διὰ νόμων καὶ κανόνων λογικῶν σκοπίμως κοσμηθέντα, ἀπερρίφθησαν, ὁ Ῥωμαντισμὸς πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχιτεκτονικῆς νέων τύπων κατέφυγεν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἀκολάστου καὶ φαντασιοπλήκτου μεσαιωνικῆς χειροτεχνίας, ἀντιπροσωπευμένης ἐν τοῖς ὑπολειφθεῖσιν ἰδιοτρόποις ἔργοις τῶν παρελθόντων χρόνων. Ταῦτα δὲ τὰ μεσαιωνικὰ ἔργα οἱ νεώτεροι ὀπαδοὶ τῆς Ῥωμαντικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπιμελῶς ἐξακριβώσαντες, καὶ αὐτὰς αὐτῶν τὰς παρεκτροπὰς, ὡς καὶ τὰ ἐξ ἀγνοίας καὶ ἀμαθείας σφάλματα εἰς ἀλλόκοτον τρόπον τινὰ σύστημα καταρτίσαντες, συνέταξαν εἰδὸς τι καλλιτεχνικῶν ὄρων, νόμων καὶ κανόνων ἀντιθέτων πρὸς τοὺς τῆς κλασικῆς τέχνης. Ὅθεν ἀντὶ τῶν κυριολεκτικῶν καὶ ἐκφραστικῶν ὄρων ἐνόηται, τάξις, συμμετρία, εὐρυθμία, διάθεσις κ. τ. λ. παρεδέχθησαν τοὺς πάντη ἀσημάντους *capricio*, ἰδιότροπον *bizzareria*, κακότροπον *barocco*, φορτικόν *barbaro*, βάρβαρον. Καὶ ἐν ᾧ ἐν

(α) D. Ramée, Inst. génér. de l'archit.

τοῖς ἔργοις τοῖς ἑλληνικοῖς κατὰ Πλούταρχον «*επαρθεῖ τις*
» *καιρότης ἀεὶ ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὀ-*
» *ψιν, ὡσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμε-*
» *μιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων*», τὰ ἔργα τοῦ ῥωμαντισμοῦ
τοῦναντίον ὡς ἀνθύλλια ἐφήμερα πρὸς στιγμὴν τέρπουσι, μετὰ
μικρὸν ὅμως, τῆς πρώτης τοῦ νεωτέρου συρμοῦ πνοῆς ἐκπνευσά-
σης, ἀπομαρτανθέντα, καθίστανται ἄψυχα, ἄζωα καὶ πρὸς ὑψη-
λὸν ἠθικὸν σκοπὸν ἀνεπιτήδεια.

Ἐντεῦθεν καὶ τὰ σήμερον ἀνεγειρόμενα οἰκοδομήματα τοῦ
ῥωμαντισμοῦ, ἐπειδὴ εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον ἀποκυήματα ἐμπνεύ-
σεως ἔργων τέχνης κακοτέχνου διαφόρων μεσαιωνικῶν καὶ ἄλ-
λων ἀπειροκάλων ἐποχῶν, ἀποτελοῦσι σύμπλεγμα, ἢ μᾶλλον
σύγκραμα καὶ συμπίλημα τρόπων ἀρχιτεκτονικῶν ποικίλων,
ἐν οἷς ὑπάρχουσι μὲν καὶ αἱ τάξεις τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονι-
κῆς, κακοζήλως ὅμως ἠλλοιωμέναι. Διὰ τοῦτον κυρίως τὸν λό-
γον τὰ τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος οἰκοδομήματα ἔχουσι συνήθως τύ-
πον ἀόριστον, καὶ οὕτως εἰπεῖν *τραγελαφικόν*, ἢ κατὰ τὴν
παρ' Ἑσπερίοις καλλιτέχνους ἐν χρῆσει ὀνομασίαν *ἀρλεκινικόν*.
Τοῦτο δὲ, διότι εἶναι ἔργα τέχνης ἀνευ ὀρισμένης ἐκφράσεως, ἀνευ
ὀρισμένου χαρακτῆρος, ἀνευ ὀρισμένου σκοποῦ, καὶ ἀνευ ἰδέας,
δυναμένης νὰ προσδιορίσῃ αὐτὰ χρονολογικῶς.

Ἐντεῦθεν ὁ καὶ ἐλάχιστα τὰ τῆς τέχνης μεμνημένος παρα-
τηρεῖ μετ' ἀπορίας ἐν τῇ αὐτῇ πόλει, ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ, ἐν
μιαῖ καὶ τῇ αὐτῇ μεγαλοπόλει τινος ὁδῷ, πολλάκις δὲ καὶ ἐν
μιαῖ καὶ τῇ αὐτῇ οἰκοδομῇ, ἢ καὶ ἐν διαφόροις τῆς αὐτῆς οἰκοδο-
μῆς μέρεσι, συμπίλημα τρόπων τέχνης διαφόρων· δηλαδὴ κλασι-
κῆς, ἥτοι τῆς Ἀναγεννήσεως παρηκμακυσίας Ῥωμαϊκῆς, ἢ Βυ-
ζαντινῆς, μετὰ τῶν φαντασιωδῶν καὶ ἰδιοτρόπων αὐτῆς πα-
ραφράδων, ἢ Λογγοβαρδικῆς, Ῥωμανικῆς, Γαλιδιωτῆς ἢ Γοτ-
θικῆς, Περσικῆς, Ἀραβικῆς, καὶ αὐτῆς τῆς ἐκ τῆς Ἀναγεννήσεως
(Renaissance) προελθούσης Φορτικῆς καὶ Βαρβάρου (Barocca
ἢ Rococò). Τοῦτ' αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῆς Ἐκλεκτικῆς λε-
γομένης, ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι καὶ αὐτῇ, ἢ ἀχαρακτῆριστον
κράμα στοιχείων ἑτερογενῶν καὶ ἑτεροφάνων. Ἀλλὰ τί νὰ

εἶπη τις περὶ τῆς σήμερον παρατηρουμένης τοῦ ῥωμαντισμοῦ προτιμήσεως καὶ ἰδίως τοῦ φορτικοῦ καὶ βαρβάρου τρόπου αὐτῆς, ὅπερ λέγεται καὶ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς φειάκης, ἤτοι τοῦ Λοδοβίκου ΙΕ'; Εἶναι ἀληθές ὅτι ταύτης κυρίως προϋστάτευσεν ἡ ἀπειροκαλία καὶ ἡ ματαιοφροσύνη καὶ ἡ σπατάλη τοῦ πλοῦτου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτῆς παραχθὲν, ἀντιβαῖνον εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς κανόνας τῆς τέχνης, οὔτε λογικὸν εἶναι, οὔτε χρήσιμον, οὔτε καλόν, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνάξιον προσοχῆς καὶ ἀπομιμήσεως. Καὶ ὅμως μετὰ λύπης βλέπομεν, ὅτι ἐν τῇ πεφωτισμένῃ Ἑσπερίᾳ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ παρασύρεται τυφλῶς εἰς τὸ ἄρμα τοῦ ῥωμαντισμοῦ, ὅστις, πάντα χαλινὸν τῶν νόμων τῆς κλασικῆς τέχνης ἀποπτύσας, καὶ δουλικῶς συρόμενος ὑπὸ τοῦ ἰδιοτρόπου καὶ παραλόγου τῆς ἐποχῆς συρμοῦ, καὶ τοῦ ματαιοῦ πλοῦτου, λατρευομένου ὑπὸ τῆς ὑλόφρονος ἡμῶν ἐποχῆς, καὶ μεταβάλλων κατὰ περιόδους σχῆμα καὶ χαρακτῆρα, κατήνησε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν εἰς τὴν τραγέλαφον ἐκείνην, ὡς εἶπομεν, μορφὴν. Πρᾶγμα ὄντως παράδοξον! ἐν ᾧ καὶ τὰ πολιτεύματα σήμερον, καὶ τὰ γράμματα, καὶ οἱ νόμοι, καὶ ἡ φιλολογία, καὶ ἡ φιλοσοφία, καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, καὶ σύμπασα ἡ ὀνοματοθεσία αὐτῶν καὶ ἐν γένει ὁ σήμερον πολιτισμὸς, ἰστάμενα ἐπὶ ἑλληνικοῦ βῆθρου, τείνουσι διηνεκῶς ἵνα μορφωθῶσι κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς καλλιιεργείας τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, μόνη ἡ καλλιτεχνία, καὶ ἰδίως ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ πιστότερον ἀπεικονίζουσα τὰς ἐποχὰς, τὸν βαθμὸν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐξευγενισμένων λαῶν, καὶ οὔσα ἀδιασπάστως συνδεδεμένη πρὸς τὸν πολιτισμὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ, μόνη αὕτη παλινδρομήσασα ζηλοῖ ἀντὶ τοῦ ἑλληνικοῦ, βάρβαρον καὶ ἄχαρι κάλλος.

Ἄλλ' ἂν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἐγκαταλείψασα τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν, ἐπαλινδρόμησεν, ὡς ἀμοιροῦσα τῶν ὑποδειγμάτων τῶν ἀνυπερβλήτων ἔργων τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, φέρουσα πρὸς αἰτιολογίαν ἐθνικὰς ἀναμνήσεις καὶ τοπικὰς κλιματολογίας, ὅπως ξένας πρὸς ἡμᾶς, ὀφείλει ἄρα καὶ ἡ Ἑλλὰς νὰ παραδέχεται τυφλοῖς ὄμμασι πᾶν ξενικὸν προῖον τοῦ ἐν τῇ τέχνῃ ῥωμαντισμοῦ, ὄνπερ δικαίως ὁ σοφὸς Μιλιτίας λέπραν ἀνία-

τον ἀποκαλεῖ, καὶ ὅστις, λαθραίως πως εἰσδύων ἀτυχῶς καὶ παρ' ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ματαιόφρονος πλούτου, ὑψοῖ ἤδη ἀγερώχως καὶ ἀναιδῶς τὴν κεφαλὴν ἀπέναντι τῶν προπατορικῶν καὶ γεραρῶν μνημείων τῆς ἱερᾶς Ἀκροπόλεως, ἅπερ ἡ θεία Πρόνοια ὡς τὸν πολυτιμώτατον θησαυρὸν τοῦ ἐν τῇ τέχνῃ καλοῦ διετήρησε πρὸς δόξαν τῆς ἐλληνικῆς καλαισθησίας καὶ εὐφυΐας καὶ πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἀνθρωπότητος;

Ἐχέτω λοιπὸν πᾶς Ἕλλην καλλιτέχνης ἐν τῷ νῷ πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ φοβεροῦ τούτου νοσήματος τὴν εἰλικρινῆ ἐκείνην συμβουλήν ὡς ἱπποκράτειον ἀφορισμὸν τοῦ περιφήμου γλύπτου καὶ καθηγητοῦ τῆς γλυπτικῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Φλωρεντίας, λίαν δὲ φιλέλληνος Α. Βαρτολίνου, εἰπόντος ποτὲ πρὸς νεανίαν Ἕλληνα, προσελθόντα αὐτῷ πρὸς ἐκμάθησιν τῆς τέχνης, τὰ ἐξῆς·

«Ὑμεῖς οἱ Ἕλληνες, οἱ ἐρχόμενοι νὰ σπουδάσητε τὴν τέχνην παρ' ἡμῖν, θέλετε μετακομίσει εἰς τὴν φίλην ὑμῶν πατρίδα τοὺς ἀποτροπαίους καρπούς τῆς γερμανοῦταλικῆς αἰσθητικῆς, ἄνευ ἐλπίδος νὰ ἐπανεέλθητε πάλιν εἰς τὸν βαθμὸν, εἰς ὃν οἱ πρόγονοι ὑμῶν εἶχον ἀνυψωθῆ. Ἡ Ἀκρόπολις καὶ ἡ φύσις ἔστωσαν οἱ ἀσφαλέστεροι ὑμῶν ὁδηγοὶ ὡς φάρος τηλαυγῆς πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ εἰς τὴν τέχνην πελαγοδρομοῦντος Ἕλληνας».

Α. Κ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000050714

AKADEMIA

ACHTUNG

